

Tekparti Dönemi Poitikalarının Yarattığı Hoşnutsuzluklardan Anti-Komünizme: Bir Tepkiyi Okuma Denemesi

Yrd.Doç.Dr.,Ertuğrul MEŞE
Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Bölümü

Demokrasi Platformu ♦ Yıl:9 – Sayı: 34 ♦ 2013/II, S.99-128

“öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!”

Necip Fazıl Kısakürek

Giriş

Türk toplumunun siyasi, sosyal, düşünsel ve ekonomik dünyası, özellikle son iki yüz yıldır büyük değişim ve dönüşümler geçirmekte ve toplum, yüzlerce yıldır içinde eylediği düşünsel ve sosyal dünyadan ayrılarak, Batı dünyasına dâhil olmaya çalışmakta ve o dünyanın bütün insani üretimlerinin getirisiyle yaşamaya devam etmektedir. Batıya dâhil olma biçiminde başlayan bu süreç henüz tamamlanmış değildir. Çünkü dâhil olunmaya çalışılan dünyanın kendince üretmiş olduğu söylemlerin, Türk toplumunca içselleştirilmeye çalışılması, beraberinde yeni problemleri de getirmiş ve toplum, kendi problemlerinin yanında, dâhil olmaya çalıştığı Batı medeniyetinin problemlerini de yaşamak zorunda kalmıştır. Batılı anlamda bir siyasal kültürden uzak olan, kendi siyasallığını kendi kültürel ve dini kodlarına göre yaşayan Türk toplumu, Batının siyasal ve kültürel etkilerinin ortaya çıkardığı problemlerin yakıcı sonuçları, Cumhuriyet'in ilanından sonra da uygulanmak istenen politikalarla yaşamaya devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra uygulanan politikalar toplumun tamamı tarafından içselleştirilmemiş ve toplum kimi zaman inkılâp uygulamalarına açık, kimi zamansa örtük bir biçimde muhalefet etmiştir. İnkılâp uygu-

lamalarına karşı oluşan muhalefet, kendine dâhil olan nesillerde, tek parti yönetiminin istediğinden farklı bir siyasal sosyalleşme sürecinin yaşanmasına neden olmuştur.

Tek Parti Döneminde Alternatif Siyasal Sosyalleşme

Genel olarak sosyalleşme kavramı içinde değerlendirilen siyasal sosyalleşme, toplumsallaşmanın özel bir biçimidir ve bireyin sosyalleşmesinde önemi göz ardı edilemez. Siyasal sosyalleşme, en genel anlamıyla siyasal kültürün aktarımıdır ve aynı zamanda siyasal yaşamın yeniden üretilmesi olgusu ve sürecidir. Aile, okul, cami, kilise, cemaatler, dernekler, kitle iletişim araçları sosyalleşmede olduğu gibi, bireyin siyasal sosyalleşmesinde etkindirler ve bireyin yaşamı bu toplumsal yapılar içinde geçtiğinden dolayı, bireyin siyasal sosyalleşmesi yaşam boyu devam eder. Siyasal sosyalleşme, sosyalizasyon sürecinin daha spesifikleşmiş bir parçasıdır. Siyasal sosyalleşme yani siyasallaşma, ilgili literatürde siyasal değerler, siyasal katılım ve siyasal sorunlar hakkında bilgi edinme ve eylemde bulunma veya her üçünün bileşimini ifade edecek biçimde kullanılmaktadır.¹ Siyasal sosyalleşme süreci düz ve aynı rutinlikte devam eden bir süreç değildir. Siyasallaşma toplumun yaşadığı her türden siyasi ve sosyal olaylara göre hızlı-aktif veya yavaş-pasif olabildiği gibi istenmedik bir biçimde gelişen bir süreç de olabilir. Yani bir toplumda tek bir siyasallaşma biçiminden söz edilemez. Bir toplumda aynı anda farklı ya da birbirinin karşıtı siyasal sosyalleşmenin olması sosyolojik bir gerçekliktir.

Siyasal sosyalleşme bağlamında Türk modernleşmesine baktığımızda onun kendine has tarzı ve birikimi, siyasal kültürümüzün de değişim ve dönüşüm hikâyesini içinde barındırdığı gibi aynı zamanda bu süreç siyasal sosyalleşme sürecini de içerir. Tanzimat'tan beri, devletin nasıl kurtarılacağına ilişkin kaygılardan beslenen fikir hareketleri ve bu hareketlerin savunucuları, siyasal meseleleri çok önemsemişler ve bir siyasal aktör olarak da siyasal alanda mücadele etmişlerdir. Türk toplumun değişim dinamiğinin temelinde ise bu fikir hareketlerinden iktidara sahip olanların fikirleri ve izledikleri siyaset yer almıştır. Türkiye'de siyasal yapı, bu dönüşümlerden kaynağını almış olduğu için çok yönlü bir görünüme sahip olmuştur. Hatta

¹ İlter Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İ.Ü. Yay., İstanbul 1977, s.47-62; Mimar Türkkahraman, *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, Birey Yay., İstanbul 2000, s.22-23; Oya Tokgöz, *Siyasal İletişimi Anlamak*, İmge Yay., Ankara 2008, s.118-119; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yay., Ankara 1999, s.666; Mahmut H. Akın, *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s.43-54. Mahmut H. Akın, *Toplumsallaşma Sözlüğü*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011, s.129-131;

bir modele göre tek tipleştirilmek istenen toplumda tekrar demokrasiye geçildiğinde farklı siyasal sosyalleşmeler ve buna bağlı tavırlar ve görüşler de ortaya çıkmış, cumhuriyet dönemindeki laik toplum projesi, uygulayanların beklemediği farklı gerilimleri ve siyasal talepleri de ortaya çıkarmıştır.² Tek parti döneminde uygulanan politikalar toplumda öngörülemez farklı siyasal sosyalleşmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu siyasal sosyalleşme biçimi en açık bir biçimde milliyetçi, dindar ve muhafazakâr toplumsal çevrelerde toplumsal görünürlük kazanmıştır.

Tek Parti Döneminde Bir İmgenin Dönüşümü: "Moskof"tan Anti-komünizme

İnsan, dış dünyasında var olan nesnelere simgeleştirerek onlar aracılığıyla imgesel düşünme yetisine sahip bir varlıktır. Yaşamını kurarken ve kurgularken genel olarak hazır bulduğu, daha az bir biçimde kimi zaman ise kendi ürettiği imgeleri kullanır. Ancak imgeler, yalnızca başka şeylerin yerini tutmaktan ya da başka şeyleri temsil etmekten daha fazlasını yaparlar. İmgeler aynı zamanda bireylere anlam yaratma kapasitesini verirler.³ Ancak bireye sunulan bu anlam yaratma kapasitesi, içinde olunan toplumun nesne, olay ve olgulara dair temel tanımları tarafından sınırlanır ve birey bu sınırları tanır. Toplumun oluşturan bireylerin kendilerine koydukları simgesel sınırların dışavurumu ve onaylanması, insanların kendi topluluklarına ilişkin taşıdıkları bilinci ve duyarlılığı yükseltir.⁴ Bu anlamda imgeler ve imgesel sınırlar bireyin ait olduğu topluluk değerlerini taşıyacak ve koruyacak biçimde bir siyasal sosyalleşme aracı olarak da işlevsel olurlar. Bu bağlamda topluluğun temel değerleri doğrultusunda kendisini korumasında işlevsel olan en önemli imge ise "düşman" imgesidir. "Düşman" imgesi, çoğunlukla ekonomik, toplumsal ve/veya siyasal güvensizlik dönemleri ile çakıştığı için, bireyi aktif ve şiddet yüklü bir davranış biçimine yönlendirebilir. Özellikle toplumsal çalkantı ve güvensizliğin hâkim olduğu dönemlerde bireylerde düşman imgesi arayışı güçlenir.⁵ Bu dönemlerde düşmanı kurgulamak, eski "gammazlama ilkesi" uyarınca işler. Toplumda yaşanan güvensizliğin suçlusu, genel grubun hassasiyetlerinden farklı olandır, ötekidir yani her şeyi başlatan düşmandır. Ancak düşman imgesi düşmanın kendisi değil, "düşman" hakkında üretilen bir im-

² Mahmut H. Akın (2009), a.g.e. s.3.

³ Antony Paul Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev. Mehmet Küçük, Dost Yay., Ankara 1999, s.11-12.

⁴ Antony Paul Cohen (1999), a.g.e. s.54.

⁵ Arno Gruen, *İhanet Uğrayan Sevgi Sahte Tanrılar*, Çev. Ilknur İgan, Çitlembik Yay., İstanbul 2007, s.35.

gedir⁶ ve bu imgenin gerçekliği, onu üretenden ve dolaşıma sokandan daha fazla sosyal alanı etkiler.

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren ortaya çıkan Komünizmle Mücadele Dernekleri’nin de kuruluşunda ve işleyişinde etkin olan “Moskof” imgesi, bir düşman imgesidir. Bir “düşman” imgesi olarak kurgulanan “Moskof” imgesi Cumhuriyet dönemi öncesinde oluşmaya başlamış ve özellikle daha sonraki dönemlerde sürekli olarak bir siyasallaşma işlevine sahip olmuştur. Siyasi, sosyal ve tarihi göndermeleri de olan bu imge özellikle 93 Harbi’nden sonra billurlaşmaya başlamış, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Rusya’nın sosyalist bir siyasallığa evrilmesi ile birlikte Türk toplumdaki karşılığı da pekişmiştir. “Moskof” imgesinin Türk edebiyatındaki tarihi de yukarıda değinilen tarihi olaylarla paralel olarak gelişim gösterir. “Moskof” imgesinin edebiyattaki serüveni, Namık Kemal’in ‘Deli Hikmet’ adlı şiirinden itibaren başlar ve Abdülhak Hâmîd’in ‘Yadigâr-ı Harb’ adlı kitabında yer alan mısralarda, Süleyman Nazif’in ‘Batarya ile Ateş’ adlı eserinde, Ziya Gökalp’in ‘Turan’ adlı şiirinde, Mehmet Emin Yurdakul’un ‘Aç Bağrını Biz Geldik’ adlı şiirinde, Hüseyin Nihal Atsız’ın ‘Yolların Sonu’ adlı şiir kitabında ve Refet Köroğlu’nün ‘Yumruklarım’ adlı şiirinde kendine çokça yer bulur.⁷ Türk siyasetinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuş olan anti-komünizm, geleneksel, dini ve milli duyarlılığı yüksek olan bireylerde ve çevrelerde, kadim Çarlık/Rusluk/Moskofluk imgesinin/algısının şekil değiştirmiş ve tek parti dönemi uygulamaları ile içeriği oldukça zenginleşmiş bir versiyonudur.⁸ Birçok milliyetçi ve muha-

⁶ Ulrich Beck, *Siyasallığın İcadı*, Çev. Nihat Ünler, İletişim Yay., İstanbul 1999, s.131.

⁷ Nejdet Sançar, Türk Edebiyatında “Moskof”, *Türk Kültürü*, Sayı 46, Yıl IV, 1966, s.67-70. Bu dizeler şöyledir: “Vatan evladına Moskof gibi rahmetmediler!” (Namık Kemal); “Moskof ülkesi vîran olacak” (Ziya Gökalp); “Her Moskof’un göğsünde vahşi hırs, kin, intikam” (Mehmet Emin Yurdakul); “Rus’un adı her geçende/ Gözlerime kan görünür” (H. Nihal Atsız) ve “Sıkılan yumruğumul/ çözmeysin, çözmeysin yalvarırım/ bırakan öyle kalsın/lazım olur bakarsın/ mezarımdan çıkar da/ Moskof’u yumruklarım (Refet Köroğlu). “Moskof” imgesi hakkındaki literatürde şu eserleri anabiliriz: Necip Fazıl Kısakürek, *Moskof*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2007, Süleyman Nazif, *Rus Kimdir, Moskof Nedir?*, *Orkun*, Sayı 57, s.9. Mehmed Arif Bey, *93 Harbi ve Başımıza Gelenler*, İrfan Yay. İstanbul 1973; Kadir Mısırlıoğlu, *Moskof Mezalimi I-II*, Sebil Yay. İstanbul 1992; Vehbi Vakkasoğlu, *Moskof Mücadelemiz*, Cihan Yay. İstanbul 1983. Nejdet Sançar, *Türkçülük Üzerine Makaleler*, Kamer Yay. İstanbul 1995, s.47-48

⁸ G. Gürkan Öztan, “Ezeli Düşman” İle Hesaplaşmak: Türk Sağında “Moskof İmgesi”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 121, İstanbul 2011, s.88. Anti-komünizmi merkeze alarak konuya yaklaşan çalışmalar için bkz: Yüksel Taşkın, *Anti-komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4, Milliyetçilik*, İletişim Yay., İstanbul 2003; Yalçın Köksal Demir, *Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; Derya Çağlar, *Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Anti-komünizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; Yüksel Taşkın,

fazakâr söyleme sahip bu ve benzeri metinlerde olduğu gibi burada üretilen söylemin amacı anti-komünizm üzerinden yapılmak istenen bir siyasi sosyalleşme girişimidir. Anti-komünizm, Türk toplumunun asli bir biçimde sahip olduğu temel ve vazgeçilemez değerlerin, komünist bir toplumda olmayacağına dair bir “korku” yaratılarak işletilen bir siyasallaşma söylemidir. Burada üretilen korkunun nesnel gerçekliğinin olup olmaması önemli değildir. “Korku icadı”, kimi zaman bir gerçekliğin abartılması, bilinçli olarak belirli yönlerinin açığa çıkarılması biçiminde, kimi zaman da gerçeklikten tamamen kopuk bir kurgu biçiminde olabilir. Burada amaç üretilen korku ile siyasal kültürde itaati, uyumu ve oluşmuş olan veya oluşması muhtemel ittifakın sürekliliğini ve toplumsal kontrolü sağlamaktır.⁹ Bu korkunun oldukça işlevsel kullanımını genel olarak Türk siyasetinde ve özellikle de milliyetçi ve muhafazakâr reaksiyoner söylemlerde daha belirgin bir biçimde görmekle birlikte, bu tür bir siyasallaşma tek başına anti-komünizme indirgenemez. Ancak yine de Türk siyasetinde anti-komünizm, tek parti döneminde hayatlarının önemli bir bölümünü yaşayan dindar, milliyetçi ve muhafazakâr kişilerin önemli bir kısmının siyasal sosyalleşmesinde önemli reaksiyon damarlarından biri olmuştur.

Tek Parti Uygulamaları ve Yarattığı Hoşnutsuzluklar

Türk modernleşmesinin en önemli boyutlarından birisi ulus devletleşme süreci olduğu için toplumsal mühendislik uygulamaları kendine özgü durumu ile gerek cumhuriyet öncesinde gerekse cumhuriyetin kurulmasının ardından uygulanmaya çalışılmıştır. Türk modernleşmesi tecrübesi, siyasal sosyalleşme ile ilgili pek çok unsuru içinde barındırmaktadır. Toplum mühendisliğinin en önemli harekete geçirici meselelerinden birisi, yeni nesillerin iktidar sahiplerinin istediği bilinçte yetiştirilmesi meselesi olmuştur. Bu durum toplum mühendisliği ile siyasal sosyalleşme konusunun en önemli birleşme noktalarından birisini oluşturmaktadır. Türkiye’de iki yüzyılı aşan bir süreye karşılık gelen Batılılaşma ve modernleşme tec-

Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijensiya, İletişim Yay. İstanbul 2007; Özgür Görkem, Türkiye’de Anti-komünizmin Kaynaklarına Methal, *Birikim*, Sayı 251-252, İstanbul 2010; Sinan Yıldırım, Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.47-43; Aylın Özman-Aslı Yazıcı Yakın, Anti-komünist Fanteziler: Doğa, Toplum, Cinsellik, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.105-135; Tebessüm Öztan, Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portelleri, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.137-167

⁹ İnci Özkan Kerestecioğlu, Korku Siyaseti: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.29-31.

rübesi, bir yönüyle yeni nesillerin eskilere göre farklı siyasal sosyalleşme süreçlerinden geçmeleri anlamına da gelmektedir. Bu yüzden Türkiye’de Meşrutiyetten Cumhuriyete yeni siyasal sistemler ve bu sistemlerde aktif bir konumda bulunan siyasal aktörler, hem sistemin hem de kendi konumlarının meşruiyetlerini sağlama konusunu özellikle önemsemişlerdir. Bu konuda gerek Osmanlı Devletinin son yüzyılında gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında atılan en önemli adımların temeli, yeni bir toplumsal sisteminin oluşturulması çalışmalarıdır.¹⁰

Cumhuriyetin kurulmasının ardından özellikle 1920’li yıllardan itibaren başlayan devrim hareketlerinde halkın üzerindeki etkisi bakımından başta eğitim ve din gibi kurumlar yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır.¹¹ Bu hareketlerin yeniden tanzim etmeye çalıştığı, toplumsal açıdan en önemli alan dini alandır. Bu alanda birçok reform yapılmak istenmiştir.¹² Din alanında yapılmak istenen reform için oluşturulan komisyonlarda camilerin işlevleri ve oradaki ibadet hallerinin değişimi (camilere, kiliselerde olduğu gibi sıra konulması, müzik aletleri yerleştirilmesi vb.) gibi konular tartışılmıştır. Bu tartışmalar söylentiler halinde yayılmış ve toplumda bu söylentiler tepkiyle ve biraz da abartılarak karşılık bulmuştur. Bu anlamda camiler dini propaganda üreten merkezler olarak algılanmış ve yapılan vaazlar sıkı denetim altına alınmıştır.¹³ Camilerin propaganda üretme işlevini iyi bilen tek parti (Cumhuriyet Halk Fırkası-CHF) kadroları, cami ve tekkelerin envanterini çıkardıktan sonra ilgili birimin “cemaatinin”, “diğer camilerle arasındaki mesafenin beş yüz metre” ve “mamur” olması gibi durumları bahane ederek kimi camileri satışa çıkarmış, kimilerini ise depo vs olarak kullanıma açmışlardır. Bu anlamda tek parti döneminde camilerin toplumsal dünyadaki imgesinin kapladığı alanı göz önüne aldığımızda bu uygulamalar ile “eskiyi simgeleyen bir öge”¹⁴ olarak camilerin/dini yapı ve kurumların ötekileştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰ Mahmut H. Akın (2009), a.g.e. s.88-89.

¹¹ Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İletişim Yay., İstanbul 1999, s.169-170; Türkiye’de dini alanın tanzimi konusunda ayrıca İhtar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye’de Dinin Tanzimi*, İletişim Yay. İstanbul 2009, s.16-27.

¹² Bu konu ile ilgili çalışmalar için bkz.: Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. M. Ünlü, Y. Çotuksöken), İnkılap Yay., İstanbul 1994, 155-156; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *İslamın Türkleştirilmesi*, Dr. Reşit Galip, *Müslümanlık: Türk’ün Milli Dini*, Aktaran: Ayhan Yıldırım: *Türkçe Ezan mı Yoksa İslamiyet’in Türkleştirilmesi mi?*, *Ezanın Yasaklı Yılları*, Edit. Ayhan Yıldırım, Özge Yay., İstanbul 2010, s.21-39.

¹³ Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yay., İstanbul 2011, s.36-39.

¹⁴ A. Kıvanç Esen, *Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 13, Güz 2011, s.91-158.

Bir imparatorluğun yıkıntıları üstüne kurulan Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluktan miras aldığı Batılılaşma çabalarını tamamlamayı hedef olarak önüne koymuş ve bu yolda gerekli bütün inkılâpları yapmaya çalışmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, Türkiye'nin radikal devrimler yaparak yöneldiği Batılılaşma çabaları uzun bir sürece yayılmasına rağmen, sebep ne olursa olsun başarılı olamamıştır. Batılılaşma sürecinin başarısızlığının beklide en önemli sebebi, aydın tabakanın büyük çoğunluğunun bürokratik elit olarak varlığını ve egemenliğini koruması, modernleşmeye ait göstergelerin halk nezdinde büyük oranda onaylayıcı bir karşılığını bulamaması ve üst düzeyde deveran eden bir elitist kültürün toplum gerçekliğinin dışında yaşam bulmaya çalışmış olmasıdır.¹⁵ Bu durumu bir başka açıdan şu şekilde ifade etmek de mümkündür: Kemalizm Türklerin ferdi kimliklerini oluşturmada dinin yani İslam'ın oynadığı rolü anlamamıştır.¹⁶ Kemalizm'in dinin bu toplumda kapladığı yeri anlayamamasının sonucunda bir yabancılaşma ideolojisi olarak kalmış ve bu anlamda Kemalizm Türk toplumunda tek parti dönemi boyunca bir ölçüde, "dysfunctional" yani ters fonksiyonu olan bir rol oynamıştır.¹⁷ Dolayısıyla din ve kültür hayatıyla doğrudan ilişkili olan devrimler, dini hayat, sembol ve fikirleri devre dışı bırakmayı hedefleyen tavırlar olarak halkın vicdanında boşluklar yaratmıştır.¹⁸ Bu durumun örneğini, yapılan inkılâpların büyük oranda etkilediği önemli bir alan olan dini, yani İslami yaşama alanına bakarak daha rahat görebiliriz. Şeriat Mahkemelerinin kaldırılması (1924), dinin anayasadan çıkarılması (1928), Tekke ve Zaviyelerin kapatılması (1925) ve ezanın (1928) ve ibadetin Türkçeleştirilmesi (1932) ve Menemen Olayı'na (1930) verilen sert tepki gibi radikal laiklik uygulamaları,¹⁹ dinin temel yaşam bileşeni olduğu Türk toplumunda olumsuz olarak algılanmış ve halkın yürütülen modernleşme çalışmalarına katılmamasının ve mesa-

¹⁵ Mehmet Akgül, *Türkiye'de Din ve Değişim*, Ötüken Yay., İstanbul 2002, s.159-161.

¹⁶ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Laiklik*, Çev. Fahri Unan, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 2005, s.76.

¹⁷ Ahmet Yücekök, *Dinin Siyasallaşması: Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, Afa Yay., İstanbul 1997, s.29.

¹⁸ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yay., İstanbul 2003, s.228. Bu konu hakkında bu eserin 185-207. sayfaları arasında örnek metinlerle desteklenerek geniş açıklamalar yapılmıştır.

¹⁹ Bu konu hakkında bkz. Gotthard Jäschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972; Cumhuriyet bürokratları tarafından gerici bir olay olarak nitelendirilen Menemen Olayı'nın dönemin ortamı gereği nasıl bir İslam ve gelenek karşıtlığına dönüştürüldüğünün bir anlatımı için bkz. Umut Azak, *Türkiye'de Kemalist Modernizasyona bir Tepki: Menemen Olayı ve Bir Mitin Yaratılıp Tartışılması (1930-1931)*, *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran'da Modernleşme, Toplum ve Devlet*, Der. Touraj Atabaki, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s.183-204.

feli durmasının nedenlerini oluşturmuştur. Hatta halkın modernleşme uygulamalarına gönüllü katılması bir yana, o dönemlerde gençliğini yaşayan ve radikal inkılâp uygulamalarını şiddetle eleştiren Osman Yüksel Serdengeçti, inkılâpları yapanları “sahte inkılâpçılar” ve bu yapıları ise “neslimizi mahvedenler” olarak göstermiştir.²⁰ Bu fikirlerden de anlaşılabilir gibi tek parti döneminde, iktidarın istediği siyasal sosyalleşme biçiminden farklı bir siyasallaşmayı yaşayan biri için bu reform hareketleri, Türk modernleşmesi bağlamında cumhuriyet tecrübesinin köklü ve çok geniş bir siyasal devrim tecrübesi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sadece yeni neslin zihniyet ve siyasal değerler açısından dönüştürülmesi yeterli görülmemiş, tamamıyla bir toplum dönüştürülmeye çalışılmıştır.²¹ Bu durum da halkta belirgin bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Tek parti döneminde toplumu değiştirmek için işletilen aklı, Batıda modası geçmiş ve genel olarak “dinsiz”, “Allahsız”, “ateist”, “natüralist felsefeleri” ve sanat ve topluma dair nesli mahvedici fikirleri ülkeye getirmekle eleştiren Osman Yüksel Serdengeçti bu konuda şunları söyler:

“Garbın yeni buluşlarını, yeni hamlelerini takip etmeyen, sadece din, iman, maneviyat düşmanı düşünürlerin fikirlerini, ebedi hakikatlermiş gibi kabul eden bu ‘Kadrocular’ ‘Akliselimciler’(!) müspet ilimciler, sonradan inkılâp kadrosu haline geldiler. (...) eskiden kalma ne varsa, iyi olsun kötü olsun, yanlış olsun doğru olsun, hepsini silip süpürmek, yeni bir dünya yaratmak sevdasında idiler.”²²

Tek parti döneminin, yine benzer noktalar vurgulanarak yapılan sert bir eleştiri örneğini dönemin tanıklarından biri olan Eşref Edip’te bulabiliriz:

“Kalan bir karış toprakta Halkçılar, İttihatçılardan devraldıkları sapık, bozguncu zihniyeti bütün hızıyla yürüttüler. Bütün gayz (öfke, hınç) ve kinleriyle milletin maneviyyatına saldırdılar. Mukaddesatına (kutsal değerlerine) hücum ettiler. Din müesseselerini kapattılar, mekteplerden din derslerini kaldırdılar. Allah, Peygamber tanımayan derbeder (başboş, serseri) bir nesil yetiştirdiler.”²³

²⁰ Osman Yüksel Serdengeçti, *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler, Bütün Eserler 2*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 2008, s.38, 49.

²¹ Mahmut H. Akın (2009), a.g.e. s.90.

²² Osman Yüksel Serdengeçti, *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler, Bütün Eserler 2*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 2008, s.34-35.

²³ Eşref Edip, *Kara Kitap*, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2012, s.42-43.

Tek parti uygulamalarının istediği türden bir siyasallaşmanın dışında kalan ve daha çok dini ve milli anlam dünyasının gelenekselliğini yaşayanlar açısından gerçekleştirilmek istenen toplumsal dönüşüm, kötü uygulayıcılarının “alkış düşkünlükleri” yüzünden toplumda “milli bir irade hareketi”ne dönüşmemiştir. Bu durumu Nurettin Topçu şu düşüncelerle ifadelendirir:

“İstiklal Harbi’nden beri, vicdanları kendi ateşi etrafında birleştiren bir milli irade hareketi gözükmedi. Milli vicdan uyuşuk yaşadı. Güya ona hayat vermenin çok kötü sanatkarları, gençleri büyük şehirlerin meydanlarında toplayarak boğazlarını yırtan seslerle nutuklar verdiler ve vicdanları sağır edici alkış fırtınalarıyla vakit geçirdiler. Bu tam takır gürültülerin altında ruhların ne kadar perişan bir ıssızlıkta bunalmakta olduğunu hissedemediler.”²⁴

Dönemi genel hatları ile belirleyen bir siyasal yapı olan CHF, bu dönemde tek parti rejimine olan muhalefeti, aslında bütün toplumdan gelmiş olmasına rağmen, gericiler ve yobazlar ve müttefikleri olan taşra eşrafının körüklediğini iddia etmiş²⁵ ve böylece uygulamalarına bir meşruluk zeminini aramaya çalışmıştır. Bu dönemdeki laik toplum oluşturma politikalarının yansımalarını, dönemi değerlendiren yazarlardan biri olan D. Mehmet Doğan şöyle ifade eder:

“Keyfi mahkemeler, tüyler ürperten işkence metodları, kişilik törpüleme uygulamaları, Kur’an-ı Kerim’e taarruza kadar varan saygısızlıklar, suçu kişiden ailesine, mensup olduğu topluluğa, hatta halka ve onun inancına kadar genelleştirme tavrı.”²⁶

Tek parti dönemine has uygulamalardan biri olan İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve yeni rejime dini, siyasi vb. sebeplerle muhalif olan ya da olması muhtemel kişileri yargılamak için işletilen bir “siyasal temizlik” makinesi gibi bir işlev görmüştür. Bu mahkemelerde yargılananlar arasında bulunan Eşref Edip, o dönemleri anlattığı hatıratında, bu durumu onaylayıcı bilgiler aktarırken, İstiklal Mahkemelerini “yakın tarihin kara sayfala-

²⁴ Nurettin Topçu, *Ahlak Nizamı*, Dergâh Yay. İstanbul 1999, s.261.

²⁵ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2004, s778. Türkiye Cumhuriyetinin ilk kuruluş yıllarında yapılan devrimlere gerek meclis içinde gerekse meclis dışında oluşan tepkiler için bkz. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, İşbankası Yay. İstanbul 2007.

²⁶ D. Mehmet Doğan, *Bir Savaş Sonrası İdeolojisi Kemalizm*, Esra Yay. İstanbul 1994, s.105.

rı"²⁷ olarak nitelendirmiştir. Konumuz açısından dönemin canlı tanıklarından biri de olan Necip Fazıl Kısakürek, İstiklal Mahkemelerinin aktive olmasını sağlayan önemli bir olay olan Şey Said ayaklanmasının ardından ülkede yaşananları şöyle özetlemiştir:

“Şeyh Said hadisesinin hemen ardından başlayan ve laiklik teranesiyle devam eden İslâmı kazıma hareketi hiçbir fikri, ilmi ve hukuki tepkiye çarpmadı. Basit halk infialleri ve onların doğurduğu, küçük fakat bütün memleketi üçayaklı sehpa ile donatıcı direnişler müstesna.”²⁸

Şapka inkılâbı sonrasında, bu uygulamaya muhalif olanların yaşadıklarını değerlendiren Necip Fazıl Kısakürek onları “mazlumluk ve şehitliğin en üst mertebesine”²⁹ koymuştur. İskilipli Atf Hoca “mazlumluk ve şehitliğin en üst mertebesinde” olan isimlerden biridir ve 1924 yılında yazdığı “*Frenk Mukallitliği ve Şapka*”³⁰ adlı eser ve genel olarak dini anlamda sahip olduğu bilgisinin toplumsal ve siyasi etkisinden duyulan korku yüzünden ilgili mahkeme tarafından idam edilmiştir.³¹ İnkılâplar, kendine katılmayanlardan ve bilhassa hoşnut olmayanlardan “inkılâp mazlumları” üretmiştir. Tek parti döneminde toplumun geçmişinden hoşlanmayan kesimler, geçmişi önemseyenleri irtica ile suçlamışlar ve mahkûm etmişlerdir. Sayıları bir hayli çok olan bu kişiler, maddi cezaların yanı sıra o dönemde yaratılan sosyal atmosfer yüzünden manevi işkencelere uğramışlar³² ve çok büyük bir kısmı bulunduğu mevkiden, camisinden ve tekkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrıca sahip olduğu dini dünya görüşünü, bir anlamda ideoloji gibi yaşayan toplumun dini önderleri ve şeyhleri camileri ve tekkeleri elinden alındığı için, kitlelere seslenmelerinin önu tıkanmıştır. Böyle bir durumda şeyhler ve dini önderler takipçileri ile “dış tekkelerde arkadaş olma yerine kâlb tekkesinde birlikte olmuşlar” ve varlıklarını

²⁷ Eşref Edip, *İstiklal Mahkemelerinde/Sebilürreşad'ın Romanı*, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2002. Mahkemede yapılan yargılamalara dair özellikle 75. ve 150. sayfalara bakılabilir. Rauf Orbay ise bu mahkemeleri “eşkuya yatağı” olarak değerlendirir. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, Emre Yay., İstanbul 1993, s.204-212. Ayrıca bu konuda Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Cilt1-2*, Temel Yay., İstanbul 2007 adlı hatıratın ilgili bölümleri de önemli bilgiler içermektedir.

²⁸ Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2011, s.74.

²⁹ Necip Fazıl Kısakürek (2011), a.g.e. s.81.

³⁰ İskilipli Atf Hoca, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*. Bu eserin günümüz Türkçesine www.forumikra.com adresinden ulaşılabilir.

³¹ Necip Fazıl Kısakürek (2011), a.g.e. s.85-123; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1999, s.159-163; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, 2. Cilt, Rehber Yay., Ankara 1992, s.73-100.

³² Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötügen Yay., İstanbul 1992, s.67.

devletin gözünde kısmen yasal, hukuken paravan vakıfların arkasında korumaya çalışmışlar³³ ve bu durum inkılâpçıların öngörmediği farklı bir siyasallaşmanın yaşanmasının önünü açmıştır.

Tek parti döneminde sosyal ve dini etkisinden ürkülen insanların yanında siyasal etki alanının genişliğinden korkulan insanlar da tasfiye edilmiştir. Bu duruma ilk örnek olarak tek parti döneminde tarihinin ilk muhalefet partisi olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve kurucuları verilebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah ve dava arkadaşları olan Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Adnan Adıvar'ın öncülüğündeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924'te kurulmuş ve Fırka kurucuları, cumhuriyet düşmanlığı, saltanatçılık, halifecilik, İngiliz yandaşlığı, isyan kışkırtıcılığı ve vatan hainliği ile suçlanmışlar ve sonunda parti 5 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.³⁴ Bu partinin kapatılması ve lider kadrolarının daha sonraları yaşanan İzmir Suikast Girişimi Davası'nda yargılanması konumuz açısından bakıldığında "siyasal tasfiye" olarak nitelenebilir.³⁵ Yapılan bu siyasal tasfiyeler 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası için de geçerli sayılabilir. Çünkü parti çok kısa sürede geniş bir toplumsal destek kazanarak Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimini kaygılandırmış ve parti kurucuları da iktidara, ancak cumhurbaşkanıyla çatışarak gelinebileceği gerçeğinin çok ağır sonuçlar yaratacağını düşünmüşler ve 17 Kasım 1930'da partiyi feshetmek durumunda kalmışlardır.³⁶

Ayrıca bu dönemde CHF'nin laiklik uygulamalarını eleştiren aydınlar da, laiklik uygulamalarını destekleyenler tarafından şiddetli saldırılara uğramışlardır. Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Peyami Safa ve Kemal Tahir gibi dönemin aydınları uygulamaları eleştirdikleri için merkezden uzaklaştırılmaya ve itibarsızlaştırılmaya çalışılmışlardır.³⁷ Bu du-

³³ Thierry Zarcone, Nakşibendiler ve Türkiye Cumhuriyeti: Zulümden, Yeniden Dini, Siyasi ve Toplumsal Mevkiye Ulaşma (1925-1991), Çev. Eriman Topbaş, *Türkiye Günlüğü* 23/Yaz 1993, s.100-101.

³⁴ Bu konuda temel kaynaklar olarak şu eserlere bakılabilir: Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyetinde ilk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Y., Ankara 2002; Erich Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Y., İstanbul 2003; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1999, s.152-155.

³⁵ Mete Tunçay (1999), s.166-172.

³⁶ Bu konuda yapılan önemli çalışmalar için bkz: Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998; Cem Ermence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İstanbul 2006; Mahmut Hakkı Akın, *Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet, Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012.

³⁷ D. Mehmet Doğan (1994), a.g.e. s.15.

rumun bir benzerini ise tek parti yönetiminin “din ehlinin bütün geçim kapılarını kapatmasında, onları sıkıntılı bir yaşama ve hatta dilenecek bir konuma itmiş olmalarında müşahede edebileceğimiz gibi 40.000 din talebesinin sokağa atılmasında” görmek de mümkündür.³⁸ Ayrıca bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı doğrudan Başbakanlığa bağlı olmasına rağmen, tek parti kadrolarının dini algılama biçimlerinden dolayı “devlet içinde üvey evlat” muamelesi görmüşlerdir.³⁹ Laikliği “bir kurtuluş ilkesi”⁴⁰ olarak gören Tek Parti yönetimi kuruluş döneminin yapısı gereği, kendi dışında siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik hatta *sivil* yapı tanıma-mıştır. Siyasal partilerin kapatılması, resmi ideolojiyi destekleyecek kurumların dışında hiçbir yapılanmaya izin verilmemesi, çeşitli derneklerin kapatılması (Türk Ocağı’nın kapatılması⁴¹) ve devletin dışında sivil alanları güçlendirecek serbest girişime sınır getirilmesi gibi tavırlar, hem Türkiye’nin sağlıklı bir biçimde modernleşmesini hem de toplumun modernleşme girişimlerine katılmasını hatırı sayılır bir biçimde engellemiştir.⁴²

Tek parti dönemi kadrolarının olası muhalefet odağı olabilecek dini alana dair genelleme siyasetleri, yine dini alan içinde yer alan kimi kişi ve oluşumların varlığı yüzünden akim kalsa bile işletilmiştir. Cumhuriyete intikal eden Meşrutiyet devrinin İslamcı aydınları, müderrisler ve şeyhler ile düşünce dünyalarında ve gelecek tasavvurlarında İslamın mühim yer tuttuğu aydınlar, özellikler büyük siyasi ve sosyal kırılmaların yaşandığı 1923-1925 tarihlerinden sonra farklı, bazen birbirlerine zıt tutumlar takınmışlar, tavırlar sergilemişlerdir. Bu durum “bir Cumhuriyete karşı birçok müslümanca tavır” olarak okunabilir.⁴³ Bu tavrın izini Sufilerde de bulmak mümkündür. Türk Sufilerinin inkılaplara ve yürütülen modernleşme uygulamalarına karşı sergiledikleri tavırların nedenlerini dini, siyasi, toplumsal, iktisadi ve mistik saikler olarak gruplandırmak mümkündür. Hila-

³⁸ Eşref Edip (2012), a.g.e. s.47-49.

³⁹ Cemil Koçak (2011), a.g.e. s.56-61.

⁴⁰ İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yay., İstanbul 2001, s.14.

⁴¹ Türk Ocakları’nın kapatılması için bkz.; Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay., İstanbul 1997, s.358-384; Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötügen Yay., İstanbul 2004, s.359-370.

⁴² Mehmet Akgül (2002), a.g.e., s.172. (vurgu M. Akgül’e ait)

⁴³ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*, Dergah Yay., İstanbul 2008, s.182 vd. Bu eserde yapılan inkılap uygulamalarına İslami değerler dünyasına sahip insanların verdiği farklı tepki/uyum tiplerine dair örnekler ve açıklamalar bulunabilir. Bu örneklerin en tipik biçimini yine bu kitapta yer alan Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye” (s.182-183) isimli ünlü rüya anlatısında; Ahmet Hamdi Akseki’nin İstiklal Mahkemesinden berati için ona yapılan “istekten” ve sonrasında (s.195-199); Elmalılı Hamdi Efendi’nin yine aynı mahkemeden beratinin arka planında (s.200) ve Said Nursi’nin Cumhuriyet döneminde yaşadıklarında (s.202-208) bulmak mümkündür.

fetin ilgasına karşı çıkanlar siyasi; 1925'ten itibaren itibarsızlaştırmaya maruz kalmayı toplumsal; herhangi bir resmi görevden mahrum bırakılmayı iktisadi; yeni alfabe kullanmanın ve dinin ve ona ait ritüellerin Türkçeleştirilmesini ise mistik nedenlerin başında sayabiliriz. Ancak inkılâp uygulayıcılarının yaptığı gibi bir bütün olarak herhangi bir tarikatı/dini oluşumu muhalefet odağına koymak da mümkün değildir.⁴⁴ Böyle olmadığını inkılâpların halk tarafından benimsenmesi için üretilen hutbelerin, camilerde önemli dini simalar tarafından okunmasından/okutulmasından da çıkarabiliriz.⁴⁵

Türkiye'de İslamiyet ne Atatürk döneminde ne de başka herhangi bir dönemde yasaklanmıştır. Ancak din ve vicdan hürriyeti tek parti döneminde baskı altında tutulmuş, her seviyede dini tedrisat ve yayınlar men edilmiştir.⁴⁶ Hatta bu dönemde Kur'an-ı Kerim basımı devletin sıkı denetimi altında tutulmuştur.⁴⁷ Dini yayınlar açısından dönemin oldukça fakirleştirildiğini, 1928-1938 arasında resmi olarak yayınlanan 754 adet eserden sadece 19 tanesinin dinle ilgili olmasından da çıkarabiliriz. Bu eserlerden 5 tanesinin adları şöyledir: Türkiye'de Hıristiyanlık, Budacılığı Hazırlayan Amiller, Çindeki Dinler, Çinlilerin Dinleri ve Türk Kozmogonisi. 1938-1948 yılları arasında ise dinle ilgili 15 adet eser yayınlamıştır ve bu eserlerin 8 tanesi Alevilik ve Bektaşilikle ilgilidir.⁴⁸ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Tek parti dönemindeki laik devlet buyurganlığı çoğunluğun dini bilgi ihtiyaçlarının giderilmesine izin vermemiştir. Bu ise İslam dinine inanların ve Sünni olan halkın çoğunluğunun incinmesine sebep olmuştur.

⁴⁴ Hülya Küçük, Milli Mücadelenin Ardından Yapılan Reformlara Sufilerin Tepkileri: Bir Bülbül Nasıl Kargaya Dönüştü?, *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran'da Modernleşme, Toplum ve Devlet*, Der. Touraj Atabaki, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s.179-180.

⁴⁵ İsmail Kara (2008), a.g.e. s.119-127.

⁴⁶ Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yay. İstanbul 2003, s.198; D. Mehmet Doğan (1994), s.98.

⁴⁷ Cemil Koçak (2011), a.g.e. s.72-86.

⁴⁸ Mustafa Kara (2003), a.g.e. s.211-212. Mustafa Kara (2003), a.g.e. s.211-212. Bu eserden hareketle, Tek Parti döneminde dini kitap ve dergi gibi yayınların azlığını ve hatta 27.04.1942 tarih ve 651 sayılı Başvekalet Matbuat Umum Müdürlüğü İstanbul Bürosunun son dönemlerde gazetelerde görülen dini içerikli yazıların "on gün zarfında nihayetlendirilmesi" isteğini dikkate alırsak, DP'nin Kuruluşu ile bu durumun iyileşmeye başladığını söyleyebiliriz. Kara, özellikle 1947'den sonra yayınlanan dini dergilerin sayısında bir patlamanın olduğunu belirtir. Bu dergiler şunlardır: İrşâd, Doğan Güneş, Ehl-i Sünnet, Doğru Yol, Hakka Doğru, İslamiyet, Selamet, Sebilürreşâd, İslam Dünyası vb. İslamcı çevrede 1950 öncesinde, özellikle DP'nin kuruluşu ile birlikte, dini yayınlarda önceki dönemlere kıyasla önemli bir oranda artış gözlenmiş ve bu arada da yapılan İslami neşriyatlarda komünizmle mücadele konulu yazılarda bir artış gözlenmiş ve bu mücadelede din ve özellikle de İslam'a biçilen rol sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu konu için bkz.; Tark Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2003, s.184

Çünkü Türk toplumunda din, kültürün ve toplumun kuruluşunun asli bileşeni olduğu gibi bireylerde kişilik yaratıcı gizil ve güçlü bir fonksiyona da sahiptir. Cumhuriyetin seçkinleri İslam'ın yüzeyde görülmesi mümkün olmayan bu gizil ve güçlü fonksiyonunu idrak edememişlerdir. Bunun sonucu "kültürel optimizm" olmuştur. Cumhuriyet seçkinleri İslam'ın bu önemli fonksiyonlarını kolayca başka bir yapıya devredebileceklerini sanmışlardır. Kemalizm, kültürün kişilik yaratıcı katında yeni bir anlam yaratmadığı ve yeni bir fonksiyon görmediği için bir rakip ideoloji rolünü oynayamamıştır. Kemalizm'in Türkiye'de ailelerin çocuklarına intikal ettirdikleri değerleri değiştirmekteki etkisi ancak sathi olmuştur.⁴⁹ Sathi olarak kalan tek parti uygulamaları toplumda "bir ruh ve ahlak sükûtu"⁵⁰ yaratmıştır. Çünkü Cumhuriyet dönemindeki modernleşme uygulamaları, muasır medeniyet davası "dıştan kopya, içten basit bir heves" olarak kalmış, yapılan inkılâplar ise "hiçbir ruha sindirilememiş ve süpürüp attığı şeylerin yerini tutamamıştır."⁵¹

Tek parti döneminde geleneksel yapının yıkılması ve yerine konmak istenen bütün öğelerin toplum tarafından içselleştirilmemesinin yanında, bir de geleneksel yapıya ve genel algıya ters olan "komünizm" gibi "sol" ideolojik gelişmelerin toplumda kısmi de olsa görünürlük ve etkinlik kazanması, toplum katında belirgin bir tedirginlik yaratmıştır. Bu tedirginlik ilk başlarda, inkılâp uygulamalarının baskınlığı ve buyurganlığı yüzünden başta din olmak üzere birçok kurumu ve bu kurumların oluşturduğu ilişki ağlarını sessizleştirmiştir. Bu sessizlik ortamında laiklik uygulamaları, özellikle bu uygulamalardan etkilenen şehrli kesimlerde manevi bir boşluk yaratmış ve bu alan yarı-din haline getirilmeye çalışılan ulusçuluk ile doldurulmaya çalışılmıştır.⁵² 1930'lardan itibaren "kaba inkılâpçıların", dini ziyanlı görerek ezmeye çalışması, asıl laikliğin ziyanına olmuş ve bu yüzden halk ile devletin arasına buzdan duvarlar çekilmiş, laikliğin bu "cahilane" uygulamaları işi din düşmanlığına dek götürmüş ve bir nimet olan Müslümanlıkla irtica birbirine karıştırılmıştır.⁵³ Ancak, 1930'lu yılların ortalarından itibaren laiklik uygulamalarının ve "komünizm" ideolojisinin yarattığı tedirginliğin de etkisiyle oluşan "kendi vatanında gurbet"⁵⁴ algısı ve bu algıyla beraber oluşan suskunluk, kimi milliyetçi dergiler ve kişilik-

⁴⁹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul 1995, s.147-149.

⁵⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye'nin Manzarası*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2009, s.11.

⁵¹ Necip Fazıl Kısakürek (2009), a.g.e. s.33.

⁵² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.334.

⁵³ Ahmet Kabaklı, *Müslüman Türkiye*, Toker Yay., İstanbul 1970, s.44-45.

⁵⁴ Osman Turan, *Vatanda Gurbet*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, s.20-21.

ler aracılığıyla kırılmaya ve etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Bu algının en belirgin örneğini 1949 yılında kaleme alınan "*Sakarya Türküsü*" adlı şiirinde Necip Fazıl Kısakürek'in "Öz yurdunda garipsin, öz vatanında paraya!"⁵⁵ mısralarında bulabiliriz.

Toplumsal alandan dinin, dini simge ve önderlerin geri çektilmesi, 1930'lu yıllardan itibaren toplumda dini, siyasi ve sosyal boyutları olan bir durumun yani "manevi buhran"ın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu buhrana dikkat çeken Osman Turan'a göre,

"Türkiye'de komünizmin bu derece süratle yayılması ve azgınlaşması, başka memleketlerden farklı olarak, iktisadi ve içtimai şartlardan ziyade manevi buhranın tabii bir neticesi olmuş; münevverlere ait kültür, ahlak ve mefkûre sükûtu sosyalist moda ve propagandanın kısa zamanda marazi bir inkişafına kâfi gelmiştir."⁵⁶

Bu "manevi buhranın" ortaya çıkmasında Kemalizm'in dini alanı daraltan laiklik politikaları esas nedendir. Dini müesseselerin yıkılması, yeni nesillerin din eğitimi ve terbiyesinden mahrumiyeti, yapılan inkılâpların toplumun normal ahengini bozucu etkisi, sağlam aydın kütlenin yetiştirilememesi gibi durumlar sonucunda manevi buhran oluşmuştur.⁵⁷ Başka bir deyişle bu dönemde uygulanan politikalar "manevi bir sefalet" yaratmış ve bu sefalet, toplumda komünizm vb fikirlerin yerleşmesine neden olacak cinsten bir yapıya sahiptir. Çünkü manevi sefalet, inançsızlık ve idealsizliği ve ruh perişanlığını doğurmuştur. Bu sefaleti durduracak olan din kaynağı, laiklik uygulamaları sonucunda kurutulmaktadır.⁵⁸ Kemalizm, İslam dinini hayattan tecrit etmek için çeşitli uygulamalara başvururken, ona alternatif kurumlar üretmeye çalışmıştır. Mesela, cami ve tekkelere karşı halkevleri kurulmuştur.⁵⁹ Ancak inkılâp politikalarını halka yaymak için kurulan halkevlerinde ve laik okullarda dervişlerin mistisizmine ve Müslüman din adamlarının bilgisizliklerine karşı çıkan bir eğitim yürütülmüş, bu eğitimi alan gençler geleneksel dini törenleri tartışma konusu etmeye başlamışlar ve din adamlarının öğretimlerine ilgisiz kalmaya

⁵⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2012, s.399

⁵⁶ Osman Turan, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları ve Kültür İhtilali*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1967, giriş ve önsöz. Sayfa numarası yok.

⁵⁷ Osman Turan (1967), a.g.e., s.2-3.

⁵⁸ Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yay., İstanbul 2003, s.200-201.

⁵⁹ D. Mehmet Doğan (1994), a.g.e. s.109. Halkevleri hakkında şu çalışmaya bakılabilir: Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri (1932-1951)*, Boğaziçi Üniv. Yay. İstanbul 2002.

başlamışlardır. Bu dönemde köyler dışında camilere gidenler çoğunlukla yaşlı kuşaklardan oluşmaktadır.⁶⁰

Halkın inkılâplara dair olumsuz algısının esas kaynağı, uygulanan laiklik ilkesi ve bunun yarattığı etkilerdir. Rusya gibi düşman bir ülkenin, 1917'den sonra gerek din düşmanlığının, gerek "sol" hareketlerin merkezi haline gelmesi ve "laiklik" ile "solcu"luk arasında bağ kurulmasına neden olmuştur.⁶¹ Komünizm ve laiklik arasında kurulan bu bağ özellikle dindar, milliyetçi ve muhafazakâr kimi çevrelerde laikliğin ve uygulayıcılarının negatif bir biçimde algılanmasına ve komünizm gibi yıkıcı fikirlerin yayılması karşısında sessiz kalındığı biçiminde suçlamalara neden olmuştur. Ancak tek parti yöneticilerinin "komünizmi aforoz"⁶² etmelerine rağmen bu algı değişmemiştir. Bu bağlamda Peyami Safa, tek parti döneminde uygulanan "laikliğin yanlış tefsir ve tatbik edildiğini"⁶³ söylerken bu negatif algıyı temellendirir. Laikliğin yanlış tefsiri konusunda Ali Fuad Başgil de benzer düşüncelere sahiptir. Ona göre;

"Tıpkı çağdaşları Musollini ve Hitler gibi davranmış olan İnönü, tıpkı komünistler gibi, laiklikte sadece dine karşı çıkan ve insanın kalbinden din duygusunu ve Allah sevgisini söküp atmak için dine savaş açan bir maddecilik şekli görür. Dolayısıyla gaye bellidir: din kurumunu yıkıp ortadan kaldırmak. O bu gayeye ulaşmak için şehirlerde polis gücünü, kırsal kesimlerde ise jandarmayı bir baskı gücü olarak kullanmıştır.⁶⁴

O dönemi yaşayan yaşlı kuşaklarda bu baskının etkisi hala dinçliğini korumaktadır.⁶⁵ Hatta bu baskı yüzünden tek parti döneminde uygulanan

⁶⁰ Stanford J. - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, Çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul 2000, s.459; Erik J. Zürcher, *Kemalist Cumhuriyet'te Kurumların İnşası: Halk Fırkası'nın Rolü, Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme (Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri)*, Der. Touraj Atabaki-Erik J. Zürcher, Çev. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2012, s.92.

⁶¹ Şerif Mardin, *Siyasal Sözlüğümüzün Özellikleri: 2. "Solcu"*, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 1997, s.170.

⁶² Şerif Mardin, *Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol*, Çev. Mehmet Özden, *Türk Modernleşmesi*, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 1995, s.185.

⁶³ Peyami Safa, *Din, İnkılâp, İrtica*, Ötüken Yay. İstanbul 1978, s.169; Bu konuda ayrıca bkz.: Eşref Edip (2012), s.44-49.

⁶⁴ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yay., İstanbul 2006, s.33-34.

⁶⁵ Bu baskının anlatımlarına örnek olarak bkz.; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, 3. Cilt, Rehber Yay., Ankara 1992, s.69-71. Bu çalışmada inkılap uygulamalarına dair gelişen tepkinin polis ve jandarma eliyle bastırılmasına dair bu ve benzeri birçok örnek anlatım bulunmaktadır.

inkılâpların yaratmak istediği ulus, devleti siyasi değil dini bir topluluk olarak görmeye devam eden Türk köylüsünde, Atatürk hakkında sahip olunan olumlu imgenin etkileme gücünün, reformların birçoğuna duyulan hoşnutsuzluk yüzünden azalmasına neden olduğu bile söylenebilir.⁶⁶

Tek parti yönetimine karşı duyulan negatif algı, çok partili hayata geçişin en belirgin ifadesi olan ve genel olarak bu negatif algı sahiplerince büyük destek gören Demokrat Parti'nin⁶⁷ kuruluşuyla birlikte kendine siyasal bir alan bulmaya başlamıştır. DP büyüyüp gelişirken, yukarıda verilmeye çalışılan nedenlerden dolayı partinin niteliği de değişmeye başlamıştır. DP'nin tek varlık nedenini, tek partili devlete düşmanlık biçiminde yorumlayan halk, partiye katılmaya başlamıştır. Bunların temel meselesi, CHP yönetimini sona erdirmek ve başka deyişle kendilerine eziyet edenlerden intikam almaktır.⁶⁸ CHP'nin şahsında, inkılâp kadrolarının uyguladıkları inkılâpların yarattığı tahribatın nasıl algılandığını gösteren tipik bir örnek olan Osman Yüksel Serdengeçti, bu algıyı şöyle ifade eder:

“Paris sokaklarında yetişenler, hukuk-u beşer beyannamesini ezbere bilenler, laiklik ve inkılâpçılık perdesi altında Anadolu halkının imanını, vicdanını hak ve hukukunu pervasızca çiğnediler. (...) Bizi mazimizden, bizi kökümüzden, bizi bizden ayırdılar. (...) Milleti tepeden inme birbiri ardına gelen inkılâplarla perişan ettiler. (...) Memlekete en geri zihniyetlerden biri olan putperestliği getirdiler. (...) Büyük iman merkezlerini kapattılar. (...) Cemaatleri dağıttılar. (...) Gençliğimizin heyecanını, galeyanını bataklıklara akıttılar.”⁶⁹

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin reform politikası, geleneksel kültürel yapıda hissedilir fakirleşmeye yol açmıştır. Çünkü Cumhuriyetin sembolizmi “kök salamayacak” kadar yüzeysel ve estetik zenginlikten yoksundur; kök salabileceği tek alan olan okul çocukları arasında beklentilerin üretilmesi gibi en yapmacık/yüzeysel manada olmuş ve ye-

⁶⁶ Ellen Kay Trimberger, *Tepeden İnme Dönemleri*, Çev. Fatih Uslu, Gelenek Yay. İstanbul 2003, s.139-140.

⁶⁷ Demokrat Parti'nin kuruluşu hakkında bkz.; Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001; M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001; Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, Cilt:1, İletişim Yay., İstanbul 2010.

⁶⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., İstanbul 1996, a.g.e., s.28. Özellikle İslamcıların inkılaplara tepkisi için bkz.; İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yay., İstanbul 1995, s.364-368.

⁶⁹ Osman Yüksel Serdengeçti, *Mabetsiz Şehir*, *Bütün Eserler 1*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008, s.81-83.

tişkin hale geldiklerinde söz konusu bu nesillerin beklentilerinin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır.⁷⁰ Tek Parti dönemindeki kimi uygulamalar, özellikle de laikliği topluma yerleştirmek amaçlı yapılanların toplumsal ve kültürel yapıdan uzaklığının yarattığı manevi boşluk yüzünden “Türkiye’de yüksek tahsil gençliği içten hasta, ruhu aç ve dış tesirlere açık hale gelmiş olduğu için zararlı ideolojilerin başı olan komünizmle ve inançsızlıkla pençelenmekten ötürü yaralıdır. Topluma yerleşmeye çalışan esas ‘mikrop’ ise CHP’nin iktidarında yerleşmiştir.”⁷¹ Dönemin önemli simalarından olan Eşref Edip, CHP’yi “komünizmin kaynağından ilham almakla” suçlar.⁷² Çünkü bu dönemde “umumiyetle akıl meflûç, vicdan mezbuh, ruh mağlup, ilim meyûs ve ahlak müflis”⁷³ edilmiştir. Cumhuriyet’in reform politikalarının özellikle eğitim alanındaki fakirliğini, estetik zenginlikten yoksunluğunu ve üretilen beklentilerin gerçekleşmesi noktasındaki yüzeyselliğini vurgulayan Ali Fuad Başgil, bu konudaki öngörülerini şu şekilde ifade eder:

“Bugün münevver denilen gençlik, manevi enerji istikametinden mahrumdur. (...) Şuursuz bir maarif politikası ile etrafa saçtığımız maneviyat düşmanlığı ve milli dil, tarih ve ilmi kültüre karşı reva gördüğümüz laubalilikler gençlik ruhiyatında, yalnız doğruluğa, fedakârlığa değil, ilme karşı bir inancı sarsmış ve gençlerde vatan ve insaniyet ideali yerine acı bir “boş ver” felsefesi yaratmıştır. Acıdır, fakat hakikattir; bugün gençlik feci bir inanç ve ideal boşluğu ve perişanlığı içindedir. (...) Bu inançsızlık ve idealsizlik sisteminin devamı, korkarım ki, başımıza tarihi bir felaket getirecektir. Şimal komşumuzun orduları ile elde etmeye cesaret edemediği meşum akıbet, belki de yarın oğul evlat eliyle tahakkuk edecektir. (...) Memleketin başına korktuğumuz felaket gelirse, ... bunun mesulü oğul evlat değil yirmi küsür seneden beri müteassıp bir zümrenin görüşüne feda edilen mektep ve maarif sistemimizdir. Gayet tabii; tarlaya ne ekersek onu biçeriz.”⁷⁴

⁷⁰ Şerif Mardin, *Modern Türkiye’de Din*, Çev. Hasan Ünal, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 2005, s.82.

⁷¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye’nin Manzarası*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2007, s.92-93.

⁷² Eşref Edip (2012), a.g.e. s.92.

⁷³ Necip Fazıl Kısakürek (2007), a.g.e. s.271-272. Bu alıntıda kullanılan kelimelerin anlamları şöyledir: *meflûç*: inmeli, felç; *mezbuh*: kesilen, kurban edilen, boğazlanan; *meyus*: karamsar; *müflis*: batkın.

⁷⁴ Ali Fuad Başgil, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yay., İstanbul 2006, s.107-108.

Burada ifadelendirilen düşüncelerden, 'tarlaya yanlış tefsir edilmiş laiklik ektik, komünistlik biçeriz' gibi bir sonuç çıkarılabilir. Cumhuriyetle birlikte oluşan yeni sosyal gerçeklik inşasında kendilerine gerek siyasal gerekse sosyal açıdan yer bulmayan dindar, milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerin yaşadıkları hoşnutsuzluğu yaratan temel sorun, ontolojik/varoluşsal bir sorundur. Bu sorunun en görünür yönleri arasında uygulanan laik bir toplum yaratma amacını taşıyan seküler içerikli politikaların yarattığı tahribatlar büyük yer tutsa bile, kültürel, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda bu kişilerin kendileri başta olmak üzere, kendilerini tanımladıkları temel değerler dünyasının daraltılması, işlevsizleştirilmesi ve hükümsüzleştirilmesi de önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden, o dönemi yaşayan bu kişiler kendilerini, "öz yurdunda garip" ve "parya" olarak gören bir psikolojiye sahip olmuşlardır. Onları böylesi negatif bir psikolojiye iten uygulayıcılar, bu kişilerin anlam dünyalarını yıktıkları gibi toplumsal anlamda temel güven alanlarının da, ayakları altından kayması hissini yaşamalarına neden olmuşlardır. Bu dönemde tek parti yönetimi uygulayıcıları halkın, yaşadığı toplumsal, dini ve ekonomik temel sıkıntı alanlarına uzak olmalarından dolayı, dini duyarlılığı yüksek ve genel olarak yerel/kırsal kesimleri oluşturanların sosyo-psikolojik dünyalarını anlayamamışlardır. Bu yıllarda yaşanmakta toplumsal panoramayı o dönemde ilk gençliğini yaşayan Ali Ulvi Kurucu hatıratında şöyle aktarır:

"Müslümanlara baskı yapan, ezana, minareye, camiye, her türlü din tedrisatına şiddetle düşman olan hükümet, halkın dünyası ile alakadar değildi. Millet aç, perişan, parasızdı."⁷⁵

Kurucu, yine bu dönemi "pınarın başında, susuzluktan ölecek"⁷⁶ bir halde olmak olarak tanımlar. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere inkılâp uygulayıcılarının toplumun yaşadıklarına uzak ama buyurgan olmaları ve bu uzaklığın toplum tarafından biraz da suskunlukla/tevekküle karşılanmasına neden olmuştur. Bu yüzden özellikle 1930'lu yıllardan 1960'ların sonuna dek uzun bir süre inkılâplardan hoşnutsuz olan muhalif aydınların -Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu ve Osman Yüksel Serdengeçti vb. hariç- sesi net bir biçimde duyulamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinin başında Şeyh Sait İsyanı, Menemen Olayı ve parti kapatma uygulamaları gibi toplumsal, tarihi ve siyasi içerikli olaylardan sonra sürekli olarak rejimin buyurganlığının kuvvetlenmesi sayılabilir.

⁷⁵ Üstad Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar 2*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Kaynak Yay., İstanbul 2011, s.81.

⁷⁶ Üstad Ali Ulvi Kurucu (2011), *a.g.e.*, s.81.

İnkılâp uygulamalarını ve uygulamalara karşı ortaya çıkan tepkileri konumuz açısından iki başlık altında toplamak mümkündür.

1. Siyasal ve Sembolik Anlamı Olan Uygulamalara Verilen Tepkiler

Siyasal anlamda Saltanatın kaldırılması (1922), Cumhuriyetin ilanı (1923), Ankara'nın başkent yapılması(1923), Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi(1935) gibi siyasal uygulamaların sembolik olarak karşılık geldiği anlam, geçmişe dair her türden çağrışımsal yapının yıkımı ve yerine yenisinin konması ile oluşan yeni bir toplumsal ve siyasal gerçek yaratmıştır. Geçmişteki kadimliği ile bir kimlik yapıcı unsurlar öbeği olan bu yapıların yıkılması, cumhuriyetçi/laik kesimin dışında kalan toplumsal katmanlarda bir kırgınlık, küskünlük ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Ayrıca tek parti döneminde bu hoşnutsuzluğu duyması ve kitleleri harekete geçirmesi muhtemel kişiler siyaseten tasfiye edilmiş ve bu iş için Şeyh Sait Ayaklanması, Atatürk'e suikast girişimi ve Menemen Olayı gibi hadiseler sonucu kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin hukuku rafa kaldıran uygulamaları kullanılmıştır. Bu mahkemelerde paşalardan gazetecilere ve din adamlarına kadar birçok kişi yargılanmış, sürgün, hapis ve idam cezalarına kadar birçok hukuk dışı uygulama yapılmıştır.

2. Laik Toplumsal Uygulamalara Verilen Tepkiler

Hilafetin ilgası, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, tevhidi tedrisat uygulamasına geçilmesi (1924), medeni kanunun kabulü (1926), Teşkilatı Esasiye Kanunundan "Türkiye Devleti'nin dini din-i İslamdır" ibaresinin çıkarılması (1928), Latin harflerinin kabul edilmesi (1928), okullarda Arapça ve Farsça öğretiminin kaldırılması (1929), Ezanın ve ibadetin Türkçeleştirilmesi (1932)⁷⁷ ve hafta tatilinin cumadan cumartesi ve pazara alınması gibi uygulamalar laik bir toplum oluşturmaya yönelik politikalardır. Bütün bu uygulamaların sembolik anlamı ise toplumsal yapının temel belirleyenlerinden olan gelenek, din ve klasik kültür gibi

⁷⁷ Ezanın Türkçe okunması zorunluluğunun yarattığı tepkinin boyutlarını anlamak açısından Konyalı Zekai Efendi Hoca'nın, "ezanın Türkçe okunması resmen mecbur tutulunca, onu okumamak için önce Kıbrıs'a oradan da Medine'ye hicret etmesi" oldukça önemli ve anlamlı örneklerden biridir. Bu konuda bkz.; Üstad Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar 2*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Kaynak Yay., İstanbul 2011, s.49. Ali Ulvi Kurucu'nun imam olan babasının bu konu hakkında söyledikleri ise aynen şöyledir: "Yahu milletimize tatbik olunan inkılap o kadar amansız oluyor ki, Türkiye'nin Müslüman milletleriyle hiç alakası kalmasın, hiçbir bağlantısı kalmasın isteniyor. Ezanı değiştirmek, ne Rusya'nın aklına geldi, ne Çin'in... ne de başka bir gayrimüslim devletin... Ezan yalnız bizde değişti. Yahu bizden başka, ezanı değişik bir Müslüman ülke yoktur dünyada... Bunlar kimin gözüne girmek için yapıyor? Bu işin sonu ne olacak? Ezan bilmeyen insanlar, ezan duymamış çocuklar, ezanın ruhuna düşman nesiller! Bunların sonu ne olacak?" a.g.e., s.66.

unsurların toplumsal ve bireysel yaşamda kapladığı alanı daraltmaktır. Bu daralmanın yarattığı etkinin iyi bir özetini İsmail Kara şu şekilde verir:

“En geniş manasıyla dindar ve muhafazakâr olan Türk halkının “Sübhanek” duasını ezberleyen ve hafız olmak için çalışan körpe çocukların jandarma dipçığı ile karşılaşmasından; ücra köşelerde gizlice Kur’an veya medrese dersleri okutan hocaların, *Risâle-i Nur* okuyan şakirtlerin, “Allah” diyen insanların... itilip kakılmasından, hapsedilmesinden; bazı cami ve mescitlerin satılmasından, depo hatta ahır olarak kullanılmasından; Ezan’ın Türkçe okunmasından; köylerde namaz kıldırarak, dua edecek, cenazeleri kaldıracak hocaların kalmayışından; yetişkin kızların başları açık okula gitmesinden... ciddi rahatsızlık duydukları ve bir şekilde [bütün bu laik toplumsal düzen inşa uygulamalarını -E.M.] kendilerine yönelik bir saldırı, bir istiskal olarak algıladıkları rahatlıkla söylenebilir.”⁷⁸

Tek parti döneminden itibaren kendine daha çok dindar, milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerde dillendirilme imkânı bulan anti-komünizm, iktidarın ürettiği politikalara karşı açık bir muhalefet göstermenin imkânsızlığını aşmak için üretilen bir direniş sanatı ve siyasetidir. Açık-tan laiklik uygulamalarını eleştirmek yerine, onunla aynı zihniyet dünyasından beslenen komünizm gibi bir siyasi, sosyal ve ekonomik düşünceler bütünü eleştirilmiş ve bu sayede laiklik uygulamalarından hoşnut olmayanlarda milli ve dini duygular, tek parti döneminden sonraki siyasal yaşamda önemli bir siyasal kutup olacak biçimde dinç kalmıştır. Sonuç olarak tek parti döneminde, bütün negatif uygulamalara rağmen bir biçimde varlığını koruyan din, uygulanan yabancılaştırıcı laiklik uygulamalarına karşı bir emniyet kemeri işlevi görmüş ve toplumda inkılâp uygulayıcılarının öngördüğünden farklı bir siyasal sosyalleşmenin yaşanmasını sağlamıştır.

Hoşnutsuzluğu Pekiştiren Bazı Olaylar

Sahip oldukları özcü fikirlerden dolayı merkezden uzaklaştırılan milliyetçilerin tek parti dönemi yöneticileri ile yaşadıkları siyasi gelgitlerden duydukları tedirginliğin yanında, toplumda görünürlük kazanan komü-

⁷⁸ İsmail Kara (2008), a.g.e. s.189-190.

nizm merkezli fikirlerin varlığı da tek parti uygulamalarının yarattığı hoşnutsuzluğu pekiştirmiştir.

Anti-komünizmin, toplum katında açık bir biçimde siyasal ve ideolojik bir görünüm alması, 1944 yılında yaşanan siyasal bir davanın nedenlerinde ve sonuçlarında görülebilir.⁷⁹ 1944 yılında yaşanan "Milliyetçilik Olayı" olarak adlandırılan davanın altında yatan temel neden olarak, Tek Parti döneminin katı laiklik politikaları, yaşanan ekonomik zorlukların yanında sahip olunan milliyetçilik anlayışının siyasal anlamda tasfiye edilmeye çalışılması gibi toplumsal durumlar sayılabilir. Bu durumun yanında kimi sol görüşlü kişilerin özellikle eğitim ve kültür hayatında artan görünürlüğü ve bütün bu durumlara karşı özellikle milliyetçi çevrelerde, bu iç tesirlerin yanında dış tesirlerin yarattığı duyguların ortaya çıkardığı bir tepki de sayılabilir. O dönemlerde özellikle milliyetçi çevrelerde, kimi sol aydınların üniversiteler başta olmak üzere devletin çeşitli kademelerinde himaye edildiklerine ve milliyetçilerin de baskı gördüğüne dair bir algı hâkimdir. Bu algının en belirgin olduğu bir sima olarak Osman Yüksel Serdengeçti ilk akla gelen isimdir. Onun, *Bir Fakültenin İçyüzü* adlı yazısında, "üst tabakaya ait ya da onlara yakın ve komünistliği açıkça belli olanların devletin önemli mevkilerine gelmiş olmaları" biraz kızgın ve alaycı/acı bir üslupla anlatılır.⁸⁰

İnkılâplara karşı duyulan hoşnutsuzluğu pekiştiren önemli bir diğer neden ise toplumda kendini hissettirmeye başlayan komünizm esintili fikirlerdir. Genel olarak Türkiye'de komünizm, etkisi sınırlı bir biçimde de olsa hissedilen siyasal ideolojilerden biridir. Türkiye'nin sınır komşusu olan SSCB'nin ideolojik varlığı ve bu varlık hakkında, hem bütün Cumhuriyet hükümetlerinin hem de halkın paylaştığı tedirginlik, komünizmi ve komünistleri bir tehdit unsuru olarak algılamaya hizmet etmiştir. 1920'li yıllardaki Türkiye Komünist Partisi (TKP)⁸¹ ve Yeşil Ordu gibi kimi olu-

⁷⁹ Bu dava genel olarak Türkçü bir yazar olan Hüseyin Nihal Atsız'ın *Orhun Dergisi*'nin 15. ve 16. sayılarında yayınlanan "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye açık mektup 1 ve 2" adlı yazılar üzerine, yazar Sabahattin Ali'nin Hüseyin Nihal Atsız'a dava açması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu dava ve ilgili mektuplar için bkz.; Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, Hamle Yay., İstanbul Tarihsiz; İlhan E. Darendelioğlu, *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*, Oymak Yay., İstanbul 1976; Nejdet Sançar, "1944 Turancılık Davası, Milli Şef ve Yardakçıları," *Milli Hareket Dergisi*, Sayı 11, Haziran 1967, s.6-8; Necmeddin Sefercioğlu, *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yay., No:43, Ankara 2009; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul 1996, s.221.

⁸⁰ Osman Yüksel Serdengeçti, *Mabetsiz Şehir, Bütün Eserleri 1*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008, s.40-51.; İlhan E. Darendelioğlu (1976), a.g.e. s.5.

⁸¹ Türkiye Komünist Partisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK Yay., Ankara 1997.

şumlar ve bu oluşumların etrafında cereyan eden olaylara ek olarak, Tek Parti hükümetlerinin kendilerinin dışında hiçbir oluşuma izin vermemesi gibi durumlar sonucunda, komünizmin ülke içindeki etkisi kısmi olmuştur. Bu durumun kalıcılaşmasını sağlayan en önemli yasal sınırlama, 1925 tarihinde çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu ile birçok başka durumların yanında komünizmin yasaklanması ile olmuştur. Bu süreçte komünizm ideolojisinin sahipleri, faaliyetlerini yeraltında yürütmeye başlamışlardır.⁸² Ancak daha sonraları, 17 Nisan 1940 tarihinde İsmail Hakkı Tonguç öncülüğünde kurulan Köy Enstitüleri'nde komünizm propagandası yapılmaya çalışılması sonucunda bu durum, özellikle milliyetçi çevrelerde büyük bir tepki görmüş ve bu okulların varlığı aynı çevrelerde bir sorun haline gelmiştir.⁸³ Bu ve benzeri olaylar sonucu toplumda artan "komünist tahrikçiliği"ne karşı çeşitli milliyetçi teşekküller, yayınladıkları beyannameler ve düzenledikleri toplantılarla tepkilerini dile getirmişlerdir. Bu tepkilerin dile getirildiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yapılan bir toplantıda Ahmet Kabaklı'nın sözleri dindar, milliyetçi, muhafazakâr ve komünizmin ortaya çıkmasına meydan veren ve toplumu olumsuz olarak etkileyen inkılâp uygulamalarına, komünizme ve onunla mücadeleye öğrenci derneklerinin bakışlarını özetler niteliktedir:

"Dünya komünizmin adını duyalı 200 yıl oluyor. 50 senden beri de beşeriyet bu korkunç kâbusun tehdidi içindedir. Her ülkede olduğu gibi artık bizde de komünizmin bir tarihi, vatansız müritleri, melek kılıklı şeytanları vardır. (...) Kızıl sırtlan 30 senelik tarihimiz içinde polisten başka hiçbir rakip görmedi. (...) İçtimai şartlarımız onların üremesine mey-

⁸² İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketler*, Toker Yay., İstanbul 1976b, s.167-169. Türkiye'de sol hareket üzerine bkz.: Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Yayınevi yok., Ankara 1967; Aydın Yalçın, *Türk Komünizmi Üzerine*, Ekonomik ve Sosyal Yay. Ankara 1976, s.25-30; Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ Yay., İstanbul 1976, s.202-225; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, BDS Yay., İstanbul 1992; Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Yay., Ankara 2004, s.375-377; Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Kitap, İstanbul 2007, s.39-44.

⁸³ İlhan Darendelioğlu (1976), a.g.e., s.311-318; Osman Turan, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları ve Kültür İhtilali*, Turan Neşriyat Yurdu Yay., İstanbul 1969, s.140-145; Fethi Tevetoğlu, *Milli Eğitim'de Kızıl Faaliyet ve Köy Enstitüleri*, *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını Fasikül 7*, Ankara 1966, s.54-66; Köy Enstitüleri Faciası, *Komünizmle Mücadelede Türk Basını*, Türkiye Komünizmle Mücadele Gazetesi Özel Sayısı, İstanbul 1968, s.97; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945* Cilt 2, İletişim Yay., İstanbul 2003, s.115-125; Hasan Bülent Kahraman, *Türk siyasetinin Yapısal Analizi (1920-1960)*, Agora Yay., İstanbul 2010, s.168-176.

dan verdi. Sefalet sömürüldü, biz bu hallere seyirci kaldık. Artık toplanmanın ve harekete geçmenin sırası geldi.”⁸⁴

Sonuç

Cumhuriyetle birlikte oluşan yeni sosyal gerçeklik inşasında, kendilerine gerek siyasal gerekse sosyal açıdan, yer bulamayan dindar, milliyetçi ve muhafazakâr kesimin yaşadıkları hoşnutsuzluğu yaratan temel sorun, ontolojik/varoluşsal bir sorundur. Bu sorunun en görünür yönleri arasında uygulanan laik bir toplum yaratma amacını taşıyan seküler içerikli politikaların yarattığı tahribatlar büyük yer tutsa bile, kültürel, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda bu kişilerin kendileri başta olmak üzere, kendilerini tanımladıkları temel değerler dünyasının daraltılması, işlevsizleştirilmesi ve hükümsüzleştirilmesi de önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden o dönemi yaşayan bu kişiler kendilerini “öz yurdunda garip” ve “parya” olarak gören bir psikolojiye sahip olmuşlardır. Onları böylesi negatif bir psikolojiye iten uygulayıcılar, bu kişilerin anlam dünyalarını yıktıkları gibi toplumsal anlamda temel güven alanlarının da, ayakları altından kayması hissini yaşamalarına neden olmuşlardır. Bu yüzden özellikle 1930’lu yıllardan 1960’ların sonuna dek uzun bir süre inkılâplardan hoşnutsuz olan muhalif aydınların sesi net bir biçimde duyulamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinin başında Şeyh Sait İsyanı, Menemen Olayı ve parti kapatma uygulamaları gibi toplumsal, tarihi ve siyasal içerikli olaylardan sonra sürekli olarak rejimin buyurganlığının kuvvetlenmesi sayılabilir.

Tek parti döneminden itibaren kendine daha çok dindar, milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerde dillendirilme imkânı bulan anti-komünizm, iktidarın ürettiği politikalara karşı açık bir muhalefet göstermenin imkânsızlığını aşmak için üretilen bir direniş sanatı ve siyasetidir. Açıktan laiklik uygulamalarını eleştirmek yerine, onunla aynı zihniyet dünyasından beslenen komünizm gibi bir siyasal, sosyal ve ekonomik düşünceler bütünü olan komünizm eleştirilmiş ve bu sayede laiklik uygulamalarından hoşnut olmayanlarda milli ve dini duygular, tek parti döneminden sonraki siyasal yaşamda önemli bir siyasal kutup olacak biçimde dinç kalmıştır. Sonuç olarak tek parti döneminde, bütün negatif uygulamalara rağmen bir biçimde varlığını koruyan din, uygulanan yabancılaştırıcı laiklik uygulama-

⁸⁴ İlhan Darendelioğlu, *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay. İstanbul 1975, s.188-190. Bu teşekküller genel olarak öğrenci dernekleridir. Bu dernekler arasında Milli Türk Talebe Birliği, A.Ü. Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, İ.Ü. Talebe Birliği ve Ankara Tıbbiyeliler Birliği gibi milliyetçi ve muhafazakâr anti-komünist oluşumlar vardır. Artan “komünist tahrikçiliğinin” tasvirine örnek olması ve bu durumun dönemin milliyetçi çevrelerinde nasıl algılandığı için bkz. Nejdet Sançar, *Türkçülük Üzerine Makaleler*, Kamer Yay., İstanbul 1995, s. 138.

larına karşı bir emniyet kemeri işlevi görmüş ve toplumda inkılâp uygulayıcılarının öngördüğünden farklı bir siyasal sosyalleşmenin yaşanmasını sağlamıştır.

Türkiye’de genel olarak sol siyasi çevrelerin savunduğu komünizm ile sağ siyasi çevrelerin sahip olduğu anti-komünizm, bir anlamıyla Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar billurlaşan düşünsel ve siyasal akımların mücadelesidir. Bu süreçte özellikle inkılâp uygulayıcılarının daha çok dini alanı top yekûn tanzim etme girişimleri, bu alanın mağdurlarında komünizm ile inkılâpçıları bir görme yönünde bir eğilime itmiştir. İnkılâp uygulamalarına yönelik negatif algının halk katında özellikle de milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerde bu kadar güçlü olmasının belki de en önemli nedeni, bütün laiklik uygulamalarının bir biçimde “komünizme kapı aralıyor” olarak algılanmasıdır. Özellikle 1940’lı yılların başından ve II. Dünya Savaşının sonundan itibaren siyasal, kültürel ve toplumsal alanda belirginlik kazanan anti-komünizm, dindar, milliyetçi ve muhafazakâr siyasal eğilimlerin, genel olarak inkılâpların yarattığı hoşnutsuzluğun ve çeşitli siyasal, ideolojik ve sınıfsal saiklerin ve değerlerin bir potaya akmasının nedenleri arasındadır. Bu pota ise 1950’li yıllardan itibaren kurulmaya başlayan komünizmle mücadele dernekleri ve ürettikleri anti-komünist söylemler olmuştur.

KAYNAKÇA

- A. Kıvanç Esen, Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 13, Güz 2011, s.91-158.
- Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998
- Aclan Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, Otağ Yay., İstanbul 1976
- Ahmet Kabaklı, *Müslüman Türkiye*, Toker Yay., İstanbul 1970
- Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001;
- , *Türkiye Cumhuriyetinde ilk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Y., Ankara 2002
- Ahmet Yücekök, *Dinin Siyasallaşması: Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, Afa Yay., İstanbul 1997
- Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yay. İstanbul 2003
- , *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yay., İstanbul 2006
- , *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yay., İstanbul 2006
- Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Cilt 1-2*, Temel Yay., İstanbul 2007

- Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar 2*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Kaynak Yay., İstanbul 2011
- Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, Hamle Yay., İstanbul Tarihsiz;
- Arno Gruen, *İhanet Uğrayan Sevgi Sahte Tanrılar*, Çev. İlknur İgan, Çitlembik Yay., İstanbul 2007
- Antony Paul Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev. Mehmet Küçük, Dost Yay., Ankara 1999,
- Aydın Yalçın, *Türk Komünizmi Üzerine*, Ekonomik ve Sosyal Yay. Ankara 1976
- Ayhan Yıldırım: *Türkçe Ezan mı Yoksa İslamiyet'in Türkleştirilmesi mi?*, *Ezanın Yasaklı Yılları*, Edit. Ayhan Yıldırım, Özge Yay., İstanbul 2010,
- Aylin Özman-Aslı Yazıcı Yakın, *Anti-komünist Fanteziler: Doğa, Toplum, Cinsellik, Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Kentencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.105-135
- Cem Ermence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İstanbul 2006.
- Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945) Cilt 2*, İletişim Yay., İstanbul 2003
- , *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, Cilt:1, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- , *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yay., İstanbul 2011
- D. Mehmet Doğan, *Bir Savaş Sonrası İdeolojisi Kemalizm*, Esra Yay. İstanbul 1994
- Derya Çağlar, *Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Anti-komünizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- Ellen Kay Trimberger, *Tepeden İnmece Devrimler*, Çev. Fatih Uslu, Gelenek Yay. İstanbul 2003
- Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Kitap, İstanbul 2007
- Erich Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Y., İstanbul 2003
- , *Kemalist Cumhuriyet'te Kurumların İnşası: Halk Fırkası'nın Rolü, Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme (Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri)*, Der. Touraj Atabaki-Erik J. Zürcher, Çev. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2012. 87-100.
- Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul 1992
- Eşref Edip, *İstiklal Mahkemelerinde/Sebilürreşad'ın Romanı*, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2002

- , *Kara Kitap*, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2012
- Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., İstanbul 1996,
- Fethi Tevetoğlu, *Milli Eğitim'de Kızıl Faaliyet ve Köy Enstitüleri, Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını Fasikül 7*, Ankara 1966, s.54-66
- , *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Yayınevi yok., Ankara 1967
- Fusun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay., İstanbul 1997.
- Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yay., Ankara 1999
- Gotthard Jäschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972
- G. Gürkan Öztan, "Ezeli Düşman" İle Hesaplaşmak: Türk Sağında "Moskof İmgesi", *Toplum ve Bilim*, sayı: 121, İstanbul 2011: 79-99.
- Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi (1920-1960)*, Agora Yay., İstanbul 2010
- Hülya Küçük, *Milli Mücadelenin Ardından Yapılan Reformlara Sufilerin Tepkileri: Bir Bülbül Nasıl Kargaya Dönüştü?*, *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran'da Modernleşme*, Toplum ve Devlet, Der. Touraj Atabaki, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s.153-181.
- İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yay., İstanbul 2001
- İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yay., İstanbul 1995
- İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*, Dergah Yay., İstanbul 2008
- İlhan E. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay. İstanbul 1975
- , *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*, Oymak Yay., İstanbul 1976;
- , *Türkiye'de Komünist Hareketler*, Toker Yay., İstanbul 1976
- İlter Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İ.Ü. Yay., İstanbul 1977
- İskilipli Atıf Hoca, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, pdf için: www.forumikra.com
- İştar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye'de Dinin Tanzimi*, İletişim Yay. İstanbul 2009
- Kadir Mısırlıoğlu, *Moskof Mezalimi I-II*, Sebil Yay. İstanbul 1992
- Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul 1996

- , *İslam'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2004
- Köy Enstitüleri Faciası, *Komünizmle Mücadelede Türk Basını*, Türkiye Komünizmle Mücadele Gazetesi Özel Sayısı, İstanbul 1968
- M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001;
- Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, İşbankası Yay. İstanbul 2007
- Mahmut H. Akın, *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009
- , *Toplumsallaşma Sözlüğü*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011
- , *Laiklik Sözleşmesi Temelinde Güdümlü Muhalefet*, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012
- Mehmet Akgül, *Türkiye'de Din ve Değişim*, Ötüken Yay., İstanbul 2002.
- Mehmed Arif Bey, *93 Harbi ve Başımıza Gelenler*, İrfan Yay. İstanbul 1973
- Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, BDS Yay., İstanbul 1992
- Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999
- Mimar Türkkahraman, *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, Birey Yay., İstanbul 2000
- Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yay., İstanbul 2003
- Necip Fazıl Kısakürek, *Moskof*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2007
- , *Türkiye'nin Manzarası*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2007 ve 2009 baskıları.
- , *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2011
- , *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2012
- Nejdet Sançar, "1944 Turancılık Davası, Milli Şef ve Yardakçıları," *Milli Hareket Dergisi*, Sayı 11, Haziran 1967, s.6-8
- , *Türk Edebiyatında "Moskof"*, *Türk Kültürü*, Sayı 46, Yıl IV, 1966, s.67-70
- , *Türkçülük Üzerine Makaleler*, Kamer Yay., İstanbul 1995
- Necmeddin Sefercioğlu, *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yay., No:43, Ankara 2009
- Nurettin Topçu, *Ahlak Nizamı*, Dergâh Yay. İstanbul 1999

- Osman Turan, *Türkiye’de Komünizmin Kaynakları ve Kültür İhtilali*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1967.
- , *Vatanda Gurbet*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980
- Osman Yüksel Serdengeçti, *Mabetsiz Şehir, Bütün Eserler 1*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008
- , *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler, Bütün Eserler 2*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 2008
- Oya Tokgöz, *Siyasal İletişimi Anlamak*, İmge Yay., Ankara 2008
- Özgür Görkem, *Türkiye’de Anti-komünizmin Kaynaklarına Methal, Birikim*, Sayı 251-252, İstanbul 2010
- Peyami Safa, *Din, İnkılâp, İrtica*, Ötüken Yay. İstanbul 1978
- Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, Emre Yay., İstanbul 1993
- Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri (1932-1951)*, Boğaziçi Üniv. Yay. İstanbul 2002
- Süleyman Nazif, *Rus Kimdir, Moskof Nedir?*, *Orkun*, Sayı. 57, s.9
- Stanford J. – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, Çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul 2000
- Sinan Yıldırım, *Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl, Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.47-43
- Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul 1995
- , *Siyasal Sözlüğümüzün Özellikleri: 2. “Solcu”*, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 1997
- , *Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol*, Çev. Mehmet Özden, *Türk Modernleşmesi*, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 1995
- , *Türkiye’de Din ve Laiklik*, Çev. Fahri Unan, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 2005
- , *Modern Türkiye’de Din*, Çev. Hasan Ünal, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 2005
- Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2003
- Tebessüm Öztan, *Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Porteleri, Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.137-167

- Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, (1839-1950)*, İmge Yay., Ankara 2004
- Thierry Zarcone, *Nakşibendîler ve Türkiye Cumhuriyeti: Zulümden, Yeniden Dini, Siyasi ve Toplumsal Mevkiye Ulaşma (1925-1991)*, Çev. Eriman Topbaş, *Türkiye Günlüğü* 23/Yaz 1993
- Turgay Uzun, *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, Ebabil Yay. Ankara 2005
- Ulrich Beck, *Siyasallığın İcadı*, Çev. Nihat Ünler, İletişim Yay., İstanbul 1999
- Umut Azak, *Türkiye'de Kemalist Modernisazyona bir Tepki: Menemen Olayı ve Bir Mitin Yaratılıp Tartışılması (1930-1931)*, *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran'da Modernleşme, Toplum ve Devlet*, Der. Touraj Atabaki, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s.183-204.
- Vehbi Vakkasoğlu, *Moskof Mücadelemiz*, Cihan Yay. İstanbul 1983.
- Yalçın Köksal Demir, *Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İletişim Yay., İstanbul 1999
- Yusuf Sarmay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yay., İstanbul 2004
- Yüksel Taşkın, *Anti-komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, Milliyetçilik*, İletişim Yay., İstanbul 2003
- , *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijensiya*, İletişim Yay. İstanbul 2007
- Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. M. Ünlü, Y. Çotuksöken), İnkılap Yay., İstanbul 1994